

Renata Durda⁺ Dyskryminacja i przemoc wobec osób starszych

Bardzo trudno odpowiedzieć na pytanie jak często w Polsce zdarzają się przestępstwa motywowane uprzedzeniami ze względu na wiek. Brak jest takich danych w statystyce policyjnej i orzecznictwie wymiaru sprawiedliwości – system „Temida” nie daje żadnych podpowiedzi. Możemy więc oprzeć się jedynie na badaniach socjologicznych dotyczących dyskryminacji osób starszych oraz na praktyce działania placówek i organizacji pomocowych, do których zgłaszane są przypadki dyskryminacji czy przemocy wobec osób starszych. A także na opiniach osób starszych, które dotyczą postrzegania swojej sytuacji w społeczeństwie i oceny relacji z populacją osób młodych i w średnim wieku.

Ageizm (ang. *ageism*)

Termin ten ukuł w 1968 roku doktor Robert Butler, gerontolog i psychiatra, założyciel oraz dyrektor National Institute on Aging (amerykańskiego Narodowego Instytutu Starzenia się). Oznacza on dyskryminację oraz wyznawanie irracjonalnych poglądów i przesądów dotyczących jednostek lub grup społecznych opartych na ich wieku. Polega na przyjmowaniu stereotypowych założeń na temat fizycznych lub umysłowych cech ludzi z określonej grupy wiekowej, które wyraża się w sposób poniżający. W Polsce (według Wikipedii) ofiarami ageizmu najczęściej padają kobiety po 35 roku życia oraz mężczyźni po 45¹.

Dyskryminacja nie jest rzecz jasna przestępstwem, choć w dosyć prosty sposób do czynów karalnych może prowadzić, jak we wszystkich zachowaniach opartych na „fobicznych”, motywowanych zwykle strachem, uprzedzeniach.

Ogład rzeczywistości pokazuje, że dyskryminacja ze względu na wiek dosyć często łączy się z innymi uprzedzeniami prowadząc do tzw. dyskryminacji wielokrotnej. Osoby starsze nie są bowiem pozbawione także innych cech „niepożądanych” lub „nieszanowanych” społecznie – płeć (kobieta), niepełnosprawność, orientacja seksualna (nieheteroseksualna), wyznanie religijne (lub jego brak), narodowość, przynależność do grupy etnicznej itd.

Starość w mediach

W ramach Europejskiego Roku Równych Szans dla Wszystkich 2007 Fundacja „Ja Kobieta” realizowała projekt „Wizerunek osób starszych w mediach”². Ponad 75% respondentów (osób starszych) negatywnie ocenia wizerunek osób starszych w mediach oraz dobór i sposób prezentacji tematyki związanej z osobami starszymi: „obraz jednostronny – bieda, przemoc, choroby, marginalnie tylko pojawiają się przykłady kreatywnego życia”. Ponad 70% respondentów uważa, iż wizerunek osób starszych jest niezgodny z ich doświadczeniem. Nie dostrzega się nowego pokolenia seniorów: „wizerunek niezgodny, bo media preferują człowieka, który powinien być ciągle młody, piękny, sprawny i zdrowy. Sporadycznie przedstawiane są starsze osoby w dobrym świetle. Powinno przedstawiać się starszych jako biorących udział w wielu dziedzinach życia, kompetentnych, wykształconych, wysportowanych, dowcipnych”.

Pamiętajmy, że przekazy medialne we współczesnym świecie kształtują nie tylko nasze opinie o wydarzeniach i faktach, ale także kształtują klimat społeczny wokół określonych osób i grup społecznych, a także powszechne postrzeganie (bądź pomijanie) pewnych problemów.

Rangi i przywileje społeczne

Miejsce człowieka w społeczeństwie (i społeczności) określa „ranga” czyli suma posiadanych przywilejów, związana z zajmowaną pozycją w kategorii wysoko cenionej w danej grupie czy społeczności. Na rangę składają się władza i przywileje. Ranga dostarcza przywilejów tym, którzy ją mają. Typowe rodzaje rang to: społeczna, psychiczna, duchowa. Robert Palusiński pisze³: „Ranga **społeczna** jest rodzajem siły (lub jej braku) posiadanej z powodu określonej płci, rasy, wieku, statusu ekonomicznego, orientacji seksualnej, narodowości, wyznawanej (lub nie) religii, wykształcenia, zdrowia czy języka. Ranga społeczna jest często odziedziczona, a nie nabyta. (...) **Ranga strukturalna** (lub inaczej kontekstualna) związana jest z zajmowaną pozycją w hierarchii społecznej, także na poziomie mniejszej grupy. Istotny jest tutaj wyżej klasyfikowany zawód czy działalność zawodowa itp. Ranga **psychologiczna** i **duchowa** zależą bardziej od osobowości, wykształcenia (też nieformalnego) oraz

⁺ Renata Durda - kierowniczka Ogólnopolskiego Pogotowia dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia” (placówka Instytutu Psychologii Zdrowia, organizacja pozarządowa), redaktorka naczelną dwumiesięcznika „Niebieska Linia”, ekspertka w Radzie do Spraw Pokrzywdzonych Przestępstwem powołanej przez Ministra Sprawiedliwości oraz w Zespole Monitorującym ds. Przemocy w Rodzinie przy Ministrze Pracy i Polityki Społecznej

¹ M. Zabrzeński, *Już nie mobbing, ale ageizm*, 2006

² Raport medialny *Wizerunek osób starszych w mediach*, Fundacja „Ja Kobieta”, Warszawa 2007

³ Robert Palusiński, *Ranga i rozwój duchowy*, www.taraka.pl (12.05.2011)

doświadczenia i bywają rozwijane niezależnie, a czasem na przekór niskim notowaniom społecznym i strukturalnym. Osoby z grup mniejszościowych bardzo często równoważą strukturalne i społeczne niedoszacowanie właśnie rangą psychologiczną i duchową”.

Niestety w naszym społeczeństwie w pewnym momencie życia następuje drastyczny spadek rangi. Osoby starsze przestają mieć dostęp do zachowań, cech i umiejętności, które są społecznie cenione. Często czują się „niewidzialne” – inni ich nie widzą, nie słyszą, nie zwracają uwagi. Od tej deprecjacji już tylko krok do zachowań penalizowanych – kto bowiem zwraca uwagę na brak szacunku, odbieranie godności, odbieranie dóbr materialnych, zdrowia...itd. osobie, która jest niewidoczna?

Opinie seniorów na temat traktowania ludzi starszych w porównaniu do młodszych

Badanie to przeprowadziło Polskie Towarzystwo Gerontologiczne w 2000 roku⁴. Badani najczęściej spotykali się z przejawami złego traktowania związanego z wiekiem w środkach komunikacji miejskiej i na ulicy, w ośrodkach służby zdrowia oraz w urzędach.

Opinie seniorów na temat traktowania ludzi starszych w porównaniu do młodszych - PTG 2000 (odsetek osób)

miejsce	lepiej	gorzej	tak samo
W rodzinie	28	14	42
We wspólnocie/kościółce	20	4	57
U lekarza	16	13	55
W sklepie	12	16	56
W środkach komunikacji	12	32	26
W urzędach	9	19	37
Na ulicy	5	42	33
W zakładzie pracy	4	26	27

W tych samych badaniach udało się wskazać osoby, które najczęściej dyskryminują, bądź stosują przemoc wobec osób starszych.

Osoby młode	Rodzina	Urzednicy	Pracownicy służby zdrowia	Współpracownicy i przełożeni
51,50%	20,04%	19,29%	18,54%	12,92%

Strategie sprawcy przemocy/dyskryminacji

Osoby stosujące przemoc (zwłaszcza wobec osób sobie znanych, bliskich, spokrewnionych, w każdym razie nieprzypadkowych) zwykle przyjmują jedną z 5 strategii:

- *Kwestionowanie własnej odpowiedzialności* – „nie stałoby się to gdybym nie został sprowokowany”, „to dlatego, że ta starucha tu przylazła”. Sprawca/sprawczyni przerzuca odpowiedzialność za swoje zachowanie na osobę pokrzywdzoną.
- *Kwestionowanie szkody* – „nie stało się nic wielkiego”, „parę siniaków nikomu nie zaszkodziło”, „przecież i tak ma więcej pieniędzy niż jej na stare lata potrzeba”. Sprawca przemocy minimalizuje swoje czyny odbierając im znaczenie, a osobie pokrzywdzonej odmawiając prawa do poczucia krzywdy.
- *Kwestionowanie ofiary* – „przecież to stara wariatka, pani jej wierzy?”, „on zawsze lubił koloryzować”, „wszyscy wiemy, z ludziami na starość rozum odbiera...”. Sprawca poddaje w wątpliwość wiarygodność zeznań osoby pokrzywdzonej oraz jej rangę.
- *Potępianie potępiających* – „a pan to taki święty, panu się nie zdarzyło w życiu tak zrobić?”, „jakim prawem mówi mi Pani czego nie wolno?”, „jakim prawem wtrąca się pan w sprawy rodzinne?”, „z pani też niezła wariatka”. Sprawca odbiera osobom interweniującym prawo do oceniania i karania jego zachowania. Osobom stojącym po stronie osoby pokrzywdzonej przypisuje nacechowane ujemnie atrybucje.
- *Odwoływanie się do wyższych racji* – „mam prawo domagać się swoich praw”, „robię to dla dobra dzieci (ewentualnie: rodziny, narodu, ogółu)”. Sprawca usiłuje udowodnić, że jest obrońcą ważnych wartości, ogólnie szanowanych i przyjmowanych za nadrzędne nad innymi, partykularnymi, racjami.

⁴ Jacek J. Pruszyński, Anita Gębska-Kuczerowska, Alicja Cicha-Mikołajczyk, Inga Pruszyńska, Polskie Towarzystwo Gerontologiczne, Warszawa 2000

Te strategie mają osłabić obronę pokrzywdzonych, zniechęcić potencjalnych sojuszników ofiary oraz wywołać przekonanie, że ofiara ponosi jedyną winę za zaistniałe zdarzenia. Sprawny intelektualnie i społecznie sprawca jest w stanie przekonać wielu ludzi do słuszności swoich racji (np. starcy odbierają miejsca pracy młodym absolwentom szkół, leczenie osób w pewnym wieku jest nieopłacalne, starzy ludzie zachłannie bronią swoich przywilejów... itd.). Ta strategia przekłada się bezpośrednio na zachowania związane z „mową nienawiści” i nawoływanie do nienawiści i pogardy.

Dlaczego ofiary nie szukają pomocy/zmiany sytuacji?

Jest kilka najczęściej spotykanych powodów, dla których osoby starsze pokrzywdzone przemocą (zwłaszcza ze strony znanego, bliskiego sprawcy) nie szukają pomocy na zewnątrz. Osoby pokrzywdzone:

- nie znają swoich praw;
- wstydzą się;
- wierzą w zmianę zachowania sprawcy;
- boją się konsekwencji ujawnienia przemocy;
- nie mają zaufania do służb;
- mają złe doświadczenia z wcześniejszych prób szukania pomocy;
- są w złym stanie zdrowia fizycznego i/lub psychicznego;
- są przekonane o powszechności (czyli normie) zjawiska;
- **nie wierzą w możliwość zmiany!**

Z tych powodów niezmiernie ważne jest, aby to państwo zapewniło osobom pokrzywdzonym ochronę i wzięło na siebie ciężar karania sprawcy. W przypadku przestępstw motywowanych wiekiem osoby pokrzywdzone mają poczucie, że musiałyby wziąć na siebie ciężar występowania w imieniu wszystkich nosicieli znieprawionej cechy (starości). Tymczasem ich zdolność do samoobrony maleje z wiekiem, a motywacja do obrony „wszystkich” narażonych na podobne zachowania jest niewielka.

Rola prawa

W uzasadnieniu do projektu nowelizacji kodeksu karnego w zakresie art. 119, 256 i 257 kodeksu karnego autorzy napisali o znaczącej roli jaką prawo odgrywa w życiu społecznym. Wymienione w tym uzasadnieniu funkcje prawa to: funkcja ochronna, afirmacyjno-motywacyjna, prewencyjno-wychowawcza, sprawiedliwościowa.

Z perspektywy pracy w Ogólnopolskim Pogotowiu dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia”, którym na co dzień kieruję, ale także z perspektywy zwolennika tej nowelizacji, wiem, że jest jeszcze jedna funkcja prawa niesłyszana istotna w naszym życiu – **normatywna i normotwórcza**. Prawo tworzy normy społeczne – powoduje ich akceptację oraz internalizację przez członków społeczności. Z tej perspektywy norma, którą jest ochrona przed przestępstwami motywowanymi wiekiem, jest bardzo ważna.

Źródła:

- praca zbiorowa pod red. prof. dr hab. Barbary Szatur-Jaworskiej *Stan przestrzegania praw osób starszych w Polsce. Analiza i rekomendacje działań*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Biuletyn RPO nr 65, Warszawa 2008
- Zofia Woźniak-Hasik, *Problem dyskryminacji ze względu na wiek*, Warszawa 2007
- „Przeciwdziałanie przemocy wobec osób starszych i niepełnosprawnych”, Instytut Psychologii Zdrowia, Pogotowie „Niebieska Linia”, Warszawa 2010